

УДК 39: 316 (643.2)

DOI: 10.30840/2413-7065.3(72).2019.177777

ПАЗАРИТНА АРХІТЕКТУРА ЯК СТРАТЕГІЯ ПОДОЛАННЯ УРБАНІСТИЧНИХ КОРДОНІВ

Тіна ПОЛЕК

orcid.org/0000-0001-5244-2095

кандидат історичних наук,

науковий співробітник відділу соціокультурної антропології НДІУ

Алла ПЕТРЕНКО-ЛИСАК

orcid.org/0000-0002-1316-5002

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри галузевої соціології

факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація. Архітектурна логіка міської забудови завжди провокує появу кордонів у міському просторі. Ці кордони можуть бути як об'єктивними (географічними, адміністративними тощо), так і суб'єктивними (уявними, такими, що базуються на традиціях, соціальних нормах та повсякденних практиках). Утім для кожного містянина найважливіший кордон стосується межі між приватним і публічним простором, власним домом і зовнішнім світом. Ця межа не завжди є очевидною, адже існують численні способи взаємопроникнення цих двох територій. Однією зі стратегій, яка вправно долає усталені урбаністичні кордони, є паразитна архітектура. Так називають перехідні форми архітектури, пов'язані з розміщенням певних конструкцій на вже існуючих будівлях. У сучасному архітектурному дизайні паразитну архітектуру не таврують як негативне явище, навпаки, її розглядають у контексті посередництва між змінами в суспільстві та міською системою, адже формальне міське будівництво завжди провокує появу подальших адаптацій. У пострадянських країнах яскравим прикладом паразитної архітектури є розширені/перебудовані/засклені балкони. Ці архітектурні елементи стають способом перетворення публічного простору на приватний, експансії квартири назовні, на територію фасаду будинку. Перебудовані балкони давно перестали бути проявами маргінальності окремих жителів міст, перетворившись на потужну щоденну практику, яка стала традиційною і унормованою. Балкон – це передусім декларація приватності, яка є наслідком конкретних історичних передумов, а також віддзеркаленням економічного та політичного контекстів. Перебудований балкон – це претензія на більш гнучку архітектуру (тобто архітектуру з більш гнучкими кордонами), яка відповідає низовим потребам мешканців міст, а не задумає державних або приватних забудовників. У такий спосіб аналіз українських балконів в контексті актуальних трендів паразитної архітектури дасть змогу глибше зануритися в сучасне міське повсякдення, механізм творення суспільних норм та додання урбаністичних кордонів.

Ключові слова: балкон; паразитна архітектура; урбаністичні кордони.

PARASITIC ARCHITECTURE AS A STRATEGY FOR BREAKING URBAN BOUNDARIES

Tina POLEK

Candidate of Historical Sciences, research fellow of the Social Anthropology Department of RIUS

© Полек Т., Петренко-Лисак А.

Alla PETRENKO-LYSAK

Candidate of Sociological Sciences, associate professor, associate professor of the Branch Sociology Department, Faculty of Sociology, T. Shevchenko National University of Kyiv

Annotation. *The architectural logic of urban development always provokes the appearance of boundaries. These boundaries can be both objective (geographical, administrative, etc.) and subjective (imaginary, based on traditions, social norms, and everyday practices). However, for citizens, the most important border concerns the boundary between private and public space, between their 'home' and the outside world. This boundary is not always obvious because these two options interpenetrate in many ways. Parasitic architecture is one of the strategies that successfully overcome the established urban boundaries. It means transitional forms of architecture, which are associated with the placement of certain structures on existing buildings. Parasitic architecture is no more regarded as a negative phenomenon in the contemporary architectural design. Moreover, it is considered in the context of mediating between the changes in the society and the urban system, since formal urban construction always provokes the emergence of further adaptations. In the post-Soviet countries, the most impressive example of parasitic architecture is presented by the expanded/remodeled/glazed balconies. These architectural elements become a way of transforming public space into a private one. They make expansion of the apartment outwards, into the territory of the facade of the house. Remodeled balconies are not a manifestation of city outcasts anymore. They became a powerful daily practice, traditional and standardized. Balconies are primarily a declaration of privacy, but also, they are the result of a specific historical background, as well as a reflection of economic and political contexts. Remodeled balconies are a claim for a more flexible architecture (that is, a type of architecture with more flexible borders), which will meet the grassroots needs of city dwellers instead of the intentions of public or private developers. Thus, the analysis of Ukrainian balconies in line with the current trends in parasitic architecture will allow a deeper immersion in the modern urban everyday life and comprehension of the mechanism for creating social norms and overcoming urban boundaries.*

Key words: *balcony; parasitic architecture; urban boundaries.*

У сучасних соціальних і гуманітарних науках поняття кордону давно вийшло за межі географічних та адміністративних характеристик, перетворившись на значно ширшу категорію, яка дає можливість оперувати культурними і соціальними уявленнями людей. З-поміж іншого термін «кордон» допомагає пояснити ті явища міського повсякдення, які базуються на уявленнях людей про існування межі між різними просторами, соціальними групами, культурними нормами. Місто повниться реальними і уявними кордонами, які, своєю чергою, накладають відбиток на соціальні практики та взаємодії містян. Такі кордони породжують численні поведінкові інтерпретації та

норми і мають візуальне вираження, яке безпомилково вказує на те, що цей міський простір є межовим. Так, у цій статті ми прагнемо зупинитися на явищі паразитної архітектури, маргінальної за формою і прагматичної за змістом, яка є яскравою ілюстрацією того, як місто творить нові форми, що порушують існуючий баланс, і долає свої власні кордони. Специфіку додання кордонів паразитними формами архітектури ми розглянемо на прикладі зашкленених/перебудованих/розширених балконів, адже саме цей архітектурний елемент все частіше звертає на себе увагу як специфічний для пострадянської України, такий, що відображає урбаністичну культурну специфіку.

Дослідження є міждисциплінарним і передбачає залучення специфічного теоретико-методологічного інструментарію антропології, соціології, культурології. Утім розгляд балкона в розрізі унормованих поведінкових практик досі практично не був предметом спеціальних наукових розвідок [12]. Натомість це питання широко висвітлюється у ЗМІ [11], провокує численні мистецькі рефлексії [1] та прикладні розвідки урбаністів [14].

Метою цієї статті є аналіз паразитної архітектури (на прикладі балконів) у контексті її здатності долати урбаністичні кордони. Дослідження стосується українського міського простору пострадянського періоду.

В архітектурному дизайні паразитними називаються перехідні форми архітектури, пов'язані з розміщенням певних конструкцій на вже існуючих будівлях [5]. За аналогією з біологічним терміном, який передбачає такий тип співіснування організмів, коли один із них використовує інший для забезпечення своїх потреб та регуляції взаємовідносин із довкіллям, паразитна архітектура передбачає додавання нових функціональних елементів до споруд, які вже існують і повноцінно виконують заплановані функції. Особливістю паразита є те, що він не може існувати без свого хазяїна, проте чим довше він паразитує, тим менше шкоди завдає, адже організми пристосовуються один до одного. Наразі чимало архітекторів вважають паразитний дизайн тією концепцією, яка найбільше відповідає духу часу і володіє достатньою гнучкістю, адже наслідуює природу і в такий спосіб може вирішувати проблему перенаселення, урбанізації та подолання наслідків стихійних лих [8].

Услід за німецьким архітектором Матіасом Освальдом паразитну архітектуру вважають посередником між змінами в суспільстві та міській системі, адже формальне міське будівництво завжди провокує появу подальших адаптацій [13].

В Україні яскравим прикладом паразитної архітектури є засклені, перебудовані і розширені балкони, які виходять за межі традиційного міського дизайну, а завдяки своїй поширеності та варіативності претендують на те, щоб бути розглянутими як окреме культурне явище пострадянської України.

Паразитна архітектура порушує статус-кво між приватним і публічним простором. Вона виходить за межі і надає нового змісту тому, що слід вважати зовнішнім, а що – внутрішнім. Балкон за своєю суттю – це якраз і є простір між внутрішнім (приміщенням) та зовнішнім (вулицею). Фактично це та частина приватного простору квартири, яка, з одного боку, видима ззовні, а з другого – є структурним елементом фасаду будинку. Власне, цей межовий стан якраз найбільш визначальний для розуміння феноменології балкона, на чому, зокрема, наголошують архітектори: «(...) Дуже таке важливе місце, не знаю, це контакт, межа... У нас, навіть, був один CanActions із назвою The Edge (межа) – це завжди цікаво подивитись, що є межею між тим чи іншим. Дуже цікаво (...). Мене особисто, знову ж таки, цікавить в архітектурі, може, найбільше – питання відкрите/закрите. Це дуже наближено, тобто: що відокремлює від чогось там, з того контексту. Це дуже різні бувають ситуації, ці межі про різне ідуть, в будинку житловому – це твоє ставлення до того: а яке має бути вікно за розміром і за прозорістю? Це куди це вікно?

Це на той фасад чи кудись там в гори? Якщо на фасад, то тоді яке? Що я бачу за ним?» [15]. Тобто розуміння балкона як межового простору стосується й того, який саме простір балкон відмежує і чи виникає (або ні) в містянина потреба означити цю межу у «своєму» просторі.

Важливо розуміти, що ця межа дуже по-різному сприймається ззовні і зсередини. Наші спостереження свідчать про те, що відповідність зовнішнього вигляду балкона загальній естетичній концепції фасаду не турбує більшість українців взагалі. Насправді вони просто не звертають на це уваги, бо зосереджуються лише на тому, як виглядає конкретно їхній балкон, до того ж порівняно з тим, як він виглядав до ремонту. У такому разі ремонт балкона, його скління та обшивка «вагонкою» сприймаються як створення нового, причепуреного балкона замість старого, неохайного (з іржавими перегородками або облізлою бетонною плитою, прогнилими перилами тощо). Дивлячись на свій будинок, його мешканці вихоплюють поглядом лише власний балкон, сприймаючи його ізольовано.

Поза всіляким сумнівом, зовнішнє у цьому разі менш важливе, ніж внутрішнє. Балкон «облагоджується» для того, щоб максимально ефективно використати його внутрішній простір для власних потреб. Саме цей внутрішній простір балкона вже вважається беззаперечно «своїм», тобто ніхто сторонній туди втручатись не має права. Не випадково вікна на застелених балконах нерідко завішують тюлем, шторами або ролетами, щоб максимально убезпечити його від цікавих поглядів ззовні (навіть якщо на балконі лежить старий мотлох) або зайвого світла. Сучасним містянином балкон сприймається як

повноцінна частина квартири. Тому небажання мешканців багатопверхівок пускати сторонніх у цей хоч і межовий, але «свій», привласнений простір є логічним і зрозумілим.

Отже, балкон справедливо можна вважати простором пограниччя: між «своїм» і «чужим», «приватним» і «публічним», «домом» і «вулицею», «зовнішнім» і «внутрішнім».

Утім паразитна архітектура не є новотвором ХХІ ст. або специфікою пострадянського міста. Така архітектура існувала завжди, лишаючись здебільшого методом отримання найбільшого зиску з обмеженого простору найбідніших верств населення. Наприклад, можемо згадати забудову єврейських кварталів у провінційних українських містах ХІХ–ХХ ст.: «Плата за землю, на якій стояв дім, визначалася довжиною головного фасаду, що виходив на торговельну вулицю, і з метою економії коштів і місця будинки розділялися вузькими проходами завширшки до одного метра. З цієї причини простір будинку, з ростом родини і її потреб, міг збільшуватися або уперед, виходячи фасадом на частину вулиці, або розгортатися всередину подвір'я. У першому випадку до будинку прибудовували дерев'яні веранди. Зоровому збільшенню обсягу будинку сприяв винос дахів, що доходив до двох метрів. Дахи підтримувалися дерев'яними стовпами, створюючи зовнішню галерею. У другому випадку будівлі розвивалися всередину, засвоюючи всю територію, аж до виходу на паралельну вулицю, або «росли» доти, поки не зустрічалися торцями з такими ж розбудованими будинками із сусідньої вулиці» [9]. Забудова штетлів у контексті нашого дослідження цікава тим, що такі будинки нерідко

мали «відкриті галереї, веранди і лоджії, влаштовані в трикутних торцях двосхилих дахів, ніби одночасно приналежні до зовнішнього і внутрішнього простору, вузькі проходи між будинками, що часто поєднувалися спільним дахом, створюючи з них своєрідні коридори без стелі і підлоги» [9]. Між іншим, саме євреї чи не першими в Україні започаткували традицію скління літніх приміщень, щоправда, передусім це було спричинено релігійними уявленнями: «Відповідно до єврейських звичаїв, що склалися ще під час блукання євреїв біблійними пустелями, необхідно було зводити курені й жити в них упродовж восьми днів осіннього свята Суккот. Спочатку такі будівлі в містечках робили з очерету, але надалі, через дефіцит місця, євреї почали влаштовувати такі тимчасові житла досить оригінальним способом. У подільських містечках з XIX століття до будинків прибудовували скляні веранди. Замість стаціонарних стель вони мали рухомі дерев'яні люки-щити, що піднімалися у дні святкування Суккот, відкриваючи, згідно з традицією, зоряне небо. Ці щити мали декоративне покриття, що імітує очеретяний дах, вочевидь у пам'ять про те, що перші курені-сукки робили тут із цього матеріалу. Було заведено обшивати веранди дерев'яними дошками. Контраст вибілених стін будинку і дерев'яного обшиття заскленої прибудови своєрідно підкреслював тимчасовість цього житла, на яке перетворювалася веранда на час Суккота» [9]. Веранда – це, звісно, не балкон, але наявність візуального зразка відобразитись на майбутніх повсякденних практиках неєврейського населення.

Саме такий дизайн та підхід до міського планування за якихось сто з

лишнім років провідні архітектори світу назвуть «гнучким», «мобільним», «динамічним» і наполягатимуть на тому, що в умовах сучасного світу саме він повинен стати трендом для великих міст. Паразитний дизайн, на думку фахівців, має конкретні історичні та соціальні витоки, пов'язані з підвищенням щільності забудови, міграційними процесами, безпритульністю тощо [7]. Часто цей напрямок розглядається в контексті урбаністичної футурології і прогнозування розвитку міст. Дизайнери вже пропонують конкретні розробки паразитного житла, які можна буде використати для вирішення майбутніх проблем великих міст [2]. Інший підхід до паразитної архітектури пов'язаний із концепцією мобільних архітектурних втручань, тобто нового підходу до міського планування, який передбачає відсутність чітко зафіксованих рішень та високий рівень гнучкості міського дизайну [4].

Наразі у всьому світі з'являються дизайнерські студії, які пропонують паразитне втручання до міської забудови. Наприклад, французький архітектор Стефан Малька, засновник компанії Malka Architecture [3], одним із перших відкрив потенціал паразитного дизайну для регенерації міських просторів. За допомогою втручання в порожній простір між існуючою забудовою, пересмищення використання сліпих стін, простору під мостами чи на дахах він запропонував кардинально новий підхід до раціонального освоєння території та гнучкого планування міста. Так, у 2017 році компанія запропонувала проект «3BOX», який передбачає застосування трьох збірних конструкцій, приєднаних до дахів існуючих будинків у паризькому районі Canal Saint-Martin [6]. Утім слід

значити, що появу цих квартир-конструкцій уможливила дія в Парижі інноваційного будівельного кодексу Alur, спрямованого на ревіталізацію старих кварталів, який дав дозвіл на добудову окремих блоків у межах реконструкції приміщень.

У пострадянських країнах яскравим прикладом паразитної архітектури є розширені балкони. Коли ця практика почалася у 1990-х роках, ніхто не міг навіть уявити, наскільки масовою вона стане. Балкони склять, розширюють та добудовують у найнесподіваніших місцях, і роблять це не дизайнери чи архітектори, а жителі багатоповерхівок, керуючись не естетикою чи вирішенням глобальних проблем, а власними інтересами та потребами у додатковому просторі для життя тут і зараз.

Водночас попри поширене негативне ставлення до такого явища, як аматорська паразитна архітектура, польський урбаніст Матеуш Мастальський наполягає на тому, що пострадянські балкони слід розглядати не як безумовне зло, котре псує фасади будинків, а як напрям неофіційної архітектури: «Паразитна архітектура робить ваше місто унікальним. Вам варто прислухатися до того, що хочуть зробити люди, які створили її – й спробувати йти на компроміси. Не копіювати чийсь конкретний досвід, а спробуйте знайти власну відповідь. Проблема ж не в балконах, а в тому, що в Україні ними просто користуються інакше. Наприклад, вони можуть служити місцем збереження речей або додавати відчуття безпеки людям, які не знають своїх сусідів. Те, як виглядають балкони та кіоски – це наслідок. Проблема у чомусь іншому, але точно не у балконах» [13].

Отже, увага до нових форм архітектурного дизайну, що їх прийнято називати паразитними, є потужним трендом у міському плануванні, адже вважається, що такий тип гнучкої архітектури допоможе вирішити численні житлові проблеми в сучасних перенаселених містах. Одним із проявів паразитної архітектури на пострадянському просторі є засклені/перебудовані/розширені балкони, що давно стали невід'ємним елементом візуального образу українських міст. Найважливіша характеристика балкона як культурного явища стосується того, що він є межовим простором між внутрішнім і зовнішнім, приватним і публічним, домом і вулицею. У цьому сенсі балкон – це щось значно більше, ніж архітектурний елемент, адже той спосіб, у який він трансформує міський простір, провокує порушення усталених кордонів і творить нові урбаністичні форми та нові соціальні норми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Burlaka O. Balcony chic. Kyiv: Osnovy. 116 p.
2. Hur B. Prefab and Parasitic Architecture: Architectural Solution of the Future City Crisis (with Case-study Design Projects). Ames: Iowa State University. 220 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Prefab_and_Parasitic_Architecture.html?id=6HAbtwAACAAJ&redir_esc=y
3. Malka Architecture. URL: https://www.stephanemalka.com/?page_id=2858&lang=en
4. Melis L. Parasite paradise: a manifesto for temporary architecture and flexible urbanism. Rotterdam: Nai Uitgevers Pub. 186 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Parasite_paradise.html?id=nVdUAAAAMAAJ&redir_esc=y
5. Parasitic architecture. URL: www.parasitic-architecture.webs.com

6. Roalf P. Parasitic Architecture: Stephane Malka. American illustration–American Photography. URL: <https://www.ai-ap.com/publications/article/22106/parasitic-architecture-stephane-malka.html>

7. Bardzinska-Bonenberg T. Parasitic Architecture: Theory and Practice of the Postmodern Era. *Advances in Human Factors, Sustainable Urban Planning and Infrastructure*. P. 3–12. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-60450-3_1

8. Trend alert: parasitic architecture. *Building and Décor*. URL: <https://www.buildinganddecor.co.za/trend-alert-parasitic-architecture/>

9. Котляр Є. Архітектура «еврейської вулиці». *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2007. Число 48. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n48texts/kotlar1.htm> (дата звернення: 15.06.2019).

10. Мельничук Г. Зло из лучших побуждений: что делать со стеклением балконов и другими спорными решениями. *Platforma*. URL: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/opinion/chego-khochet-zhitel/> (дата звернення: 25.06.2019).

11. Петренко-Лисак А. Міський балкон – не-місце чи поза-місце на межі приватного і публічного. Рубрика. URL: <https://rubryka.com/blog/miskyj-balkon/> (дата звернення: 01.08.2019).

12. Полек Т. Балкон у пострадянському місті: приватне і публічне в юридичному вимірі. *Українознавство*. 2018. № 2 (67). С. 170–179. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/141607> (дата звернення: 01.07.2019).

13. Скирта О. «Паразитная архитектура делает город уникальным»: польский урбанист о балконах и киосках. *Platforma*. URL: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/pb/mateush-mastalski/> (дата звернення: 11.08.2019).

14. Хаотичне скління та прибудови. Київський стандарт. URL: <http://standard.a3.kyiv.ua/research/2-2-balcony> (дата звернення: 01.08.2019).

15. Записано Полек Т. В. 09.02.2016 р. від Віктора Зотова, архітектора, засновника організації CANactions.

REFERENCES

1. BURLAKA, O. (2019). *Balcony Chic*. Kyiv: Osnovy, 116 p. [in Eng.]

2. HUR, B. (2006). *Prefab and Parasitic Architecture: Architectural Solution of the Future City Crisis (With Case-Study Design Projects)*. [online] Ames: Iowa State University, 220 p. Available at: https://books.google.com.ua/books/about/Prefab_and_Parasitic_Architecture.html?id=6HAbtwaACAAJ&redir_esc=y [in Eng.]

3. *Malka Architecture*. [online] Available at: https://www.stephanemalka.com/?page_id=2858&lang=en [in Eng.]

4. MELIS, L. (2003). *Parasite Paradise: A Manifesto for Temporary Architecture and Flexible Urbanism*. Rotterdam: Nai Uitgevers Pub, 186 p. [online] Available at: https://books.google.com.ua/books/about/Parasite_paradise.html?id=nVdUAAAAMAAJ&redir_esc=y [in Eng.]

5. *Parasitic Architecture*. [online] Available at: www.parasitic-architecture.webs.com [in Eng.]

6. ROALF, P. (2017). Parasitic Architecture: Stephane Malka. *American Illustration – American Photography*. [online] Available at: <https://www.ai-ap.com/publications/article/22106/parasitic-architecture-stephane-malka.html> [in Eng.]

7. BARDZINSKA-BONENBERG, T. (2017). Parasitic Architecture: Theory and Practice of the Postmodern Era. *Advances in Human Factors, Sustainable Urban Planning and Infrastructure*, [online] pp. 3–12. Available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-60450-3_1 [in Eng.]

8. Trend Alert: Parasitic Architecture. *Building and Décor*. [online] Available at: <https://www.buildinganddecor.co.za/trend-alert-parasitic-architecture/> [in Eng.]

9. KOTLIAR, Ye. (2007). Jewish Street Architecture. *Independent Cultural Magazine «І»*, [online] (48). Available at: <http://www.ji.lviv.ua/n48texts/kotlar1.htm> [in Ukr.]

10. MELNYCHUK, H. The Well-Meaning Evil: What to Do with Glass Balconies and Other Controversial Decisions. *Platforma*. [online] Available at: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/opinion/chego-khochet-zhitel/> [in Rus.]

11. PETRENKO-LYSAK, A. Urban Balcony: A 'Non-Place' or an 'Outside Place' between the Private and the Public. *Rubryka*. [online] Available at: <https://rubryka.com/blog/miskyj-balkon/> [in Ukr.]
12. POLEK, T. (2018). Balcony in the Post-Soviet City: Private and Public in the Legal Perspective. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), [online] Vol. 2 (67), pp.170–179. Available at: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/141607> [in Ukr.]
13. SKYRTA, O. 'Parasitic Architecture Makes the City Unique': A Polish Urbanist about Balconies and Kiosks. *Platforma*. [online] Available at: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/pb/mateush-mastalski/> [in Rus.]
14. Chaotic Glazing and Outbuildings. *Kyivskyi Standart*. [online] Available at: <http://standard.a3.kyiv.ua/research/2-2-balcony> [in Ukr.]
15. Recorded by T. Polek on 9.02.2016 from Victor Zotov, an Architect, Co-Founder of 'CANactions'. [in Ukr.]

В Україні яскравим прикладом паразитної архітектури є засклені, перебудовані і розширені балкони, які виходять за межі традиційного міського дизайну, а завдяки своїй поширеності та варіативності претендують на те, щоб бути розглянутими як окреме культурне явище пострадянської України.

Паразитна архітектура порушує статус-кво між приватним і публічним простором. Вона виходить за межі і надає нового змісту тому, що слід вважати зовнішнім, а що – внутрішнім. Балкон за своєю суттю – це якраз і є простір між внутрішнім (приміщенням) та зовнішнім (вулицею). Фактично це та частина приватного простору квартири, яка, з одного боку, видима ззовні, а з другого – є структурним елементом фасаду будинку. Власне, цей межовий стан якраз найбільш визначальний для розуміння феноменології балкона...